

*Др Дарко З. Симовић, редовни професор
Криминалистичко-полицajsка академија
Београд
darko.simovic@kra.edu.rs*

*Др Биљана Симеуновић-Пајић, ванредни професор
Криминалистичко-полицajsка академија
Београд
biljana.sp@kra.edu.rs*

ПРИЛОГ РАСПРАВИ О ЗАБРАНИ ФИЗИЧКОГ КАЖЊАВАЊА ДЕТЕТА

Сажетак: У раду се размајрају аргументи за и против забране физичког кажњавања деце у светлу ујореднојравних решења, компаративних искуства и резултата научних истраживања о ефектима ове праксе у дисциплиновању деце. Околно је да, према постојећим научним сазнањима, физичко кажњавање деце не производи значајне позитивне ефекте, али доводи до одређених негативних последица, упућује на то да ову би ову праксу дисциплиновања требало напуштају и подстицати њену суштинску алтернативним методама васпитавања деце. Искуства земаља у којима већ деценијама постоји законска забрана физичког кажњавања деце говоре да том циљу треба прежејити преваходно подизањем јавне свести и кроз мере оснаживања родитеља и старатеља. Тенденција да се физичко кажњавање изједначи са физичким злостављањем може се показати непродуктивном у сузбијању неадекватних пракси дисциплиновања и васпитавања деце уколико њен исход буде то да се акценат друштвене реакције стави на стигматизацију и кажњавање родитеља и старатеља, уместо на њихову едукацију, оснаживање и подизање јавне свести о правима деце.

Кључне речи: физичко кажњавање деце, физичко злостављање, дисциплиновање деце, забрана физичког кажњавања.

1. УВОД

Позитивно право Републике Србије још увек не предвиђа апсолутну забрану физичког кажњавања детета. Према Породичном закону родитељи не смеју подвргавати дете понижавајућим поступцима и казнама које вређају људско достојанство детета и дужни су да дете штите од таквих поступака других лица (члан 69 став 2).¹ Оваква формулација законске норме не предвиђа адекватну заштиту детета, јер она оставља могућност блажег физичког кажњавања.² С друге стране, Кривични законик предвиђа кривично дело запуштања и злостављања малолетног лица (члан 193) и кривично дело насиља у породици (члан 194)³, али она такође не обухватају умерене и блаже облике физичког кажњавања.⁴

За разлику од постојећих решења у позитивном праву, Преднацрт Грађанског законика предвиђа апсолутну забрану физичког кажњавања детета (члан 2218).⁵ Такво решење изазвало је бурне реакције и дијаметрално супротне ставове у јавном мњењу Србије. Уколико би се осврнули искључиво на глас струке, малобројнији су они који су оправдавали физичко кажњавање детета. Наглашавана је неприхватљивост изједначавања сваког облика физичког кажњавања са злостављањем детета, будући да, не само да је то „додатно мешање државе у породичне односе и уношење анархије у породицу, већ се тиме отварају огромни проблеми за будућу праксу полиције и правосудних органа“.⁶ Предњачио је психотерапеут Зоран Миливојевић који је истицао да „овакав правни захват од стране државе и посезање у интиму односа родитеља и детета јесте опасни социјални инжињеринг“.⁷ Према његовом мишљењу, овај рационални поступак изазивања разумне телесне боли, без наношења повреда, је нужни облик васпитавања поједине деце која пристају да се подреде ауторитету родитеља само након доживљене телесне казне. Миливојевић сматра да постоје три ситуације које чине

¹ Породични закон, *Сл. гласник РС*, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015.

² Олга Цвејић-Јанчић, „Права детета према праву Србије – хармонизација са европским и међународним конвенцијама“ *Зборник радова Правног факултета, Нови Сад*, 1-2/2008, 160; Видети: Надежда Љубојев, „Законска забрана физичког кажњавања детета“, *Правни живот*, бр. 10/2009, 1049-1059.

³ Кривични законик, *Сл. гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014

⁴ Зоран Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, Службени гласник, Београд, 2012, 569-575.

⁵ Доступно на: http://www.propisi.com/assets/files/gradjanski_zakonik_RS-prednactr.pdf

⁶ Миша Ђурковић, „Грађански законик – нова рунда“, *Политика* (15.01.2016), www.politika.rs/scc/clanak/347156/Pogledi/Gradanski-zakonik-nova-runda, 10.12.2016.

⁷ Zoran Milivojević, „Telesno kažnjavanje dece – da, ali razumno“, (10.09.2011), www.nspm.rs/kulturna-politika/telesno-kaznjavanje-dece-da-ali-razumno.html?alphabet=1, 15.12.2016.

нужним примену физичког кажњавања: прво, када је дете мало и када није у стању да разуме могуће последице својих поступака, а у питању су неке опасне ситуације; друго, када је дете агресивно и насилно према другој деци, животињама и одраслима; и треће, у ситуацијама када дете одбија да прихвати друге казне и да промени понашање.

С друге стране, бар када је о посленицима науке и струке реч, доминирало је гледиште о неделотворности и апсолутној неприхватљивости физичког кажњавања деце у процесу њиховог васпитавања и образовања, што проистиче и на основу обавезе коју је Србија преузела ратификовањем Конвенције УН о правима детета. Више од сто психолога, педагога и психотерапеута обратило се отвореним писмом јавности у коме се апострофира нестручност Зорана Миливојевића, а његове тврдње квалификују произвољним и обмањујућим.⁸ Чланица комисије за израду нацрта Грађанског законика, проф. др Олга Цвејић Јанчић истиче да је основна намера да се таквим законским решењем установе нови стандарди понашања у породици, „без насиља, према којима би дете прво у својој породици било васпитавано тако да је насиље недопустиво и да не треба да га примењују ни родитељи према својој деци, ни деца даље према својим вршњацима и осталима“⁹. Према њеним речима, ниједно истраживање до сада није потврдило делотворност физичког кажњавања деце, а таква пракса у процесу васпитања деце произлази из немоћи родитеља да на други начин дисциплинује своје дете, као и из немоћи да у одређеним тренуцима обуздају своје импулсивне реакције.¹⁰

Након ове бурне полемике у медијима, која је брзо и утихнула, остао је утисак да се о овој деликатној и комплексној теми говорило превасходно острашћено уз селективно изношење вредносних судова који су имали за циљ да оправдавају претходно већ заузету позицију *pro et contra* физичког кажњавања. Многи аспекти физичког кажњавања деце остали су неосветљени, компаративно искуство је само овлашно поменуто, а у потпуности је скрајнута потреба организовања емпиријских истраживања која би била у стању да бар приближе одговор на питање у којој мери је физичко кажњавање деце присутно у српском друштву. Отуда, не чуди сазнање да су изостала деликатнија и унеколико захтевнија истраживања која би настојала да појасне последице физичког кажњавања деце или да пронађу корелацију са повећаном стопом насиља у Србији. Дакле, реч је о теми коју би тек требало објективно,

⁸ Kontrapress, „Otvoreno pismo javnosti – Upozorenje stručnjaka: Milivojević nije ni psiholog ni pedagog“ (11.12.2014.), <http://kontrapress.com/print.php?url=Upozorenje-strucnjaka-Milivojevic-nije-ni-psiholog-ni-pedagog>, 26.12.2016.

⁹ Ivana Milanović Hrašovec, „Porodični zakon: zabranjeno batinanje“, *Vreme* 1246 (11.12.2014.), www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=1252160&print=yes, 15.12.2016.

¹⁰ Видети: Олга Цвејић-Јанчић, „Забрана физичког кажњавања детета: прилог дискусији поводом Преднацрта Грађанског законика Србије“, *Правни живоић*, бр. 10/2015, Београд, 5-24.

свеобухватно и критички обрадити, клонећи се уобичајених стереотипа. Управо из тог разлога, аутори у овом раду настоје да укажу на низ отворених дилема када је реч о физичком кажњавању деце и да покушају да иницирају озбиљнију академску расправу на овом пољу.

2. ПРАВНО УРЕЂИВАЊЕ ФИЗИЧКОГ КАЖЊАВАЊА ДЕТЕТА – КОМПАРАТИВНИ ОСВРТ

Према општеприхваћеној и готово незаобилазној дефиницији, физичко кажњавање се одређује као „употреба физичке силе са намером изазивања бола, али без повређивања, ради кориговања или контролисања понашања детета“ (Murray Straus).¹¹ Уколико се услед употребе физичке силе изазове повреда на телу детета, у том случају није реч о физичком кажњавању, већ о чину породичног насиља или злостављања. Посматрано из перспективе међународног права, физичко кажњавање деце је апсолутно забрањено. Међународно право чврсто стоји на становишту да физичко кажњавање деце у оквиру породице, школе или у заводу за спровођење санкција представља повреду њиховог људског достојанства, права на физички интегритет, као и повреду начела једнакости при остваривању заштите својих права.¹² Комитет за права детета је физичко кажњавање одредио као „сваки облик кажњавања у коме је физичка сила, без обзира на њену благод, употребљена и усмерена на изазивање одређеног степена бола или nelaгоде“¹³. Сагледано из визуре људских права, чини се да је управо на овом пољу најдубљи раскорак између међународних стандарда и националних правних поредака. И поред свеопштег међународног тренда о нужности апсолутне забране сваког вида физичког кажњавања и даље је претежнији број држава суздржан када је реч о правном санкционисању примене оваквих метода при васпитавању деце. Студија Уједињених нација о насиљу указује да је, у зависности од региона, између 80 и 98% деце изложено неком облику физичког кажњавања у својим домовима, док је око 1/3 деце изложена озбиљнијим облицима кажњавања уз употребу неког објекта који изазива виши степен бола, а потенцијално и већу могућност телесног повређивања.¹⁴

¹¹ Murray Straus, Denise A. Donnelly, *Beating the Devil Out of Them: Corporal Punishment in American Families and Its Effects on Children*, New Brunswick 1994, 4.

¹² Nicola Taylor, “Physical Punishment of Children: International Legal Developments”, *New Zealand Family Law Journal*, 5,1/2005, 20.

¹³ Committee on the Rights of the Child, *General Comment No.8 on the right of the child to protection from corporal punishment and other cruel or degrading forms of punishment (arts. 19; 28, para.2, and 37, inter alia)*, (2006), UN Doc. CRC/C/GC/8.

¹⁴ *Report of the Independent Expert for the United Nations Study on Violence against Children*, UN Doc. A/61/299, para 28.

Умерено и разумно физичко кажњавање у оквиру породице допуштено је у већини држава.¹⁵ Готово општеприхваћена претпоставка је да ниједан родитељ не жели да повреди своје дете, чак ни у најмањој могућој мери.¹⁶ Отуда преовладава модел умерене правне интервенције у односима између родитеља и деце који подразумева санкционисање само оних случајева физичког кажњавања који за последицу имају повређивање или злостављање детета. Истакнуто је гледиште да се на тај начин најмање омета динамизам савремене породице. Наиме, уз уважавање права детета, родитељима се оставља широко подручје слободе да пронађу и примењују најадекватније методе васпитања сагласно карактеру сваког детета понаособ.

Упоредноправно посматрано, државе су далеко мање толерантне када је реч о физичком кажњавању деце у образовним институцијама. У 88 држава овакав вид кажњавања није забрањен, док претежнији број држава, њих 109, забрањује телесно кажњавање деце од стране наставника или других особа које су одговорне за њихово образовање.¹⁷ Први корак на овом пољу начинила је Шведска која је 1928. године забранила физичко кажњавање у средњим школама.¹⁸ Од овог иницијалног корака, па то потпуне забране физичког кажњавања у Шведској, прошло је више од шест деценија. Ова чињеница сведочи да право, као нормативни систем, не може нагло и коренито да мења већ увелико уврежене и традиционално прихваћене методе васпитања, већ да је неопходно постепено утицати на правну свет и свакодневне навике људи.

Када је о родитељима реч, 51 држава предвидела је апсолутну забрану физичког кажњавања деце. Правни системи преосталих држава у већој или мањој мери толеришу овакав вид васпитавања деце. Приметно је да државе које су апсолутно забраниле физичко кажњавање деце чини изразито хетерогену групу са веома различитим социјалним, културолошким и правним традицијама (Шведска, Израел, Кенија, Хондурас, Непал или Туркменистан).¹⁹

¹⁵ Benjamin Shmueli, "Who's Afraid of Banning Corporal Punishment? A Comparative View on Current and Desirable Models", *Penn State International Law Review*, 26, 1/2007, 69.

¹⁶ Ibid, 63.

¹⁷ Bill Atkin, "Physical Punishment by Parents: The New Zealand Reform", *Victoria University of Wellington Legal Research Papers*, 5, 5/2015, 102.

¹⁸ Jason Fuller, "Corporal Punishment and Child Development", *Akron Law Review*, 44, 5/2011, 12.

¹⁹ Групу од 51 државе које су установиле апсолутну забрану физичког кажњавања деце чине: Шведска (1979), Финска (1983), Данска (1985), Норвешка (1987), Аустрија (1989), Кипар (1994), Летонија (1998), Хрватска 1999, Немачка, Израел, Бугарска (2000), Туркменистан (2002), Исланд (2003), Румунија, Украјина (2004), Мађарска (2005), Грчка (2006), Того, Шпанија, Венецуела, Уругвај, Португалија, Нови Зеланд, Холандија (2007), Лихтенштајн, Луксембург, Молдавија, Коста Рика (2008), Албанија, Конго, Кенија, Тунис, Пољска (2010), Јужни Судан (2011), Зеленортска острва, Хондурас, Македонија (2013), Андора, Естонија, Никарагва, Сан Марино, Аргентина, Боливија, Бразил, Малта (2014), Бенин, Ирска, Перу

Отуда, није могуће пронаћи нит која повезује и обједињује све те државе и која би потенцијално указивала на постојање неке опште законитости при одгонетању разлога који мотивишу државе да се одреде за модел апсолутне забране физичког кажњавања деце.

Шведска је прва установила апсолутну забрану физичког кажњавања 1979. године, предвиђајући да „децу (...) треба третирати уз уважавање њихове личности и индивидуалности и да она не могу бити физички кажњавана или на други начин понижавајуће третирана“.²⁰ Ова забрана није предвиђена кривичноправним законодавством, већ грађанским правом уз изостанак санкције.²¹ Идеја није била да се кривичноправно санкционишу родитељи или наставници који примењују насилне методе васпитања, већ да се подстакне реална промена у односима између родитеља и деце.²² Овом законском решењу је претходила добро припремљена јавна кампања, која је промовисала нови модел третирања деце и која је настојала да све грађане поучи о ненасилним, алтернативним васпитним методама. Да је кампања државе уродила плодом сведочи интериоризовање поруке законодавца, будући да је све већи број грађана подржавао апсолутну забрану физичког кажњавања, а да је број случајева изазивања физичких повреда или злостављања деце значајно смањен. Међутим, кампања, изразито едукативног карактера, настављена је и дуги низ година након усвајања решења о апсолутној забрани физичког кажњавања. Да би употпунила механизме заштите на овом пољу Шведска је 1993. године установила Дечјег омбудсмана, надлежног за поступање по представкама деце.

Путем Шведске кренуле су Финска (1983), Данска (1985) и Норвешка (1987), које су у потпуности следиле политику едукативног уместо репресивног деловања. Овај шведски модел апсолутне забране физичког кажњавања деце, који је заснован на постепеној промени правне свести код људи, без кривичноправног санкционисања блажих случајева, следио је претежнији број држава које су се определиле да правно интервенишу у породичне односе родитеља. Према томе, у бити изложеног грађанскоправног модела забране физичког кажњавања примарна је заштита права детета, а не санкционисање родитеља, јер би супротан приступ могао да води разбијању породица, па тако и још тежим последицама у процесу формирања личности код деце.

(2015), Монголија, Парагвај и Словенија (2016). Вид. www.endcorporalpunishment.org/progress/prohibiting-states/

²⁰ B. Shmueli (2007), 110.

²¹ David Orentlicher, “Spanking and Other Corporal Punishment of Children by Parents: Overvaluing Pain, Undervaluing Children”, *Houston Law Review*, 35, 1998, 166.

²² Benjamin Shmueli, “Corporal Punishment in the Educational System versus Corporal Punishment by Parents: A Comparative View”, *Law and Contemporary Problems*, 73, 2010, 294.

У групи држава које апсолутно забрањују физичко кажњавање деце посебну скупину чине Израел и Кипар. Ове две државе, за разлику од доминантног грађанскоправног, установљавају кривичноправни модел забране физичког кажњавања. Ипак, оне примењују два различита метода кривичноправног санкционисања физичког кажњавања деце. Кипар је физичко кажњавање деце санкционисао кривичним законодавством 1994. године, док је Израел, будући да је реч о земљи прецедентног права, ову забрану инкриминисао одлуком највишег суда. Наиме, у сада већ знаменитом случају Плонит²³ из 2000. године, Врховни суд Израела је физичко кажњавање деце прогласио неадекватним и превазиђеним обликом образовања.²⁴ Овај случај се односио на мајку која је своје двоје мале деце често, и то различитим поводима, физички кажњавала ударајући их руком или различитим предметима. Њен основни мотив је био дисциплиновање које ће децу претворити у беспоговорно послушне слуге. На самом суђењу, мајка није оспоравала да се тако понашала према својој деци, правдајући своје неконвенционалне поступке васпитања намером да своју децу учини послушном и дисциплинованом. Суд је заузео став да такво понашање, и поред снажно укоренење традиције физичког кажњавања у јеврејској породици, спада у сферу злостављања деце. Истовремено, овај случај је био повод и подстрек за Врховни суд Израела да закључи да чак и најблажи облици физичког кажњавања изазивају изразито штетне последице код деце и да постоји непрестана бојазан да они временом могу да прерасту у озбиљно насиље или злостављање.

Овај, далеко мање заступљени, кривичноправни модел забране физичког кажњавања деце изложен је озбиљној критици. Наиме, правни модел који је Израел одабрао оквалификован је екстремним и радикалним, будући да је без адекватне припреме мултикултуралног друштва и спровођења едукативне кампање установљена кривичноправна забрана нечега што је имало снажно и дубоко упориште у јеврејској традицији.²⁵

Најбројнију групацију чине државе које толеришу физичко кажњавање деце и које правно интервенишу једино у случају озбиљнијег физичког повређивања или злостављања деце. За илустровање умерене правне интервенције у односима између родитеља и деце може послужити енглеско право и институционална решења САД и Канаде, будући да у овим државама постоји и богата судска пракса на овом пољу.

Премда је у сфери односа родитеља и деце енглеско право значајно модернизовано, задржана је могућност физичког кажњавања деце, али само од стране родитеља или старатеља. Наиме, Закон о деци и омладини (*The Children and Young Person's Act*), предвиђа изузетак од начелне забране телесног кажња-

²³ CrimA 4596/98 Plonit v. Israel, [2000] IsrSC 54(1) P.D. 145.

²⁴ B. Shmueli (2010), *op. cit.*, 292.

²⁵ *Ibid*, 293.

вања да „ништа не може утицати на право родитеља (...) или друге особе законито одговорне за дете или омладинца да спроводи казне“. Судска пракса је прецизирала поменуто законско решење на начин да физичке казне морају бити умерене и разумне, а при доношењу такве одлуке треба размотрити: 1) све околности случаја; 2) старост и физичко стање детета; 3) трајање удараца; 4) интензитет удараца.²⁶ Овакав правни приступ је довољно флексибилан да помири два супротстављена захтева. С једне стране, држава се претерано не меша у породичне односе, не нарушавајући тако њихову интимност и динамизам, остављајући родитељима у сваком конкретном случају да пронађу адекватан модел васпитања за своје дете. С друге, установљен је правни основ за санкционисање физичког кажњавања које има за последицу физичке повреде, нарушавање здравља или изазива непотребну патњу.

Када је реч о САД, сва истраживања указују на то да физичко кажњавање деце има дубоке корене у америчком друштву. Према појединим истраживањима више од 90% родитеља, у већој или мањој мери, физички кажњава своју децу.²⁷ Од тога, сваки четврти родитељ при физичком кажњавању користи и неки предмет, а не само своје руке.²⁸ Кажњавање, као и страх од казне, традиционално има снажну улогу у хришћанству, доминантној религији у САД.²⁹ Многи теолози физичком кажњавању придају непроцењиву важност и одређују га неизоставним сегментом процеса одрастања деце. Такви ставови су засновани на уверењу да је трпљење бола врлина која помаже у изградњи карактера.³⁰ Поменута традиција одржава правна решења која су изразито екстензивно постављена у погледу допуштености физичког кажњавања деце. Физичко кажњавање се сматра и фундаменталним сегментом права детета да добије одговарајуће васпитање, као и обавезе родитеља да образује и коригује дете све док употребљена физичка сила није претерана.³¹ У већини држава физичко кажњавање деце је допуштено уколико је умерено и разумно.³² Оно је оправдано уколико је усмерено у правцу „одговарајућег васпитања или образовања или за спровођење дисциплине“. Стандард разумности зависи од низа фактора: сензибилитета и карактера детета, година, пола, физичког стања, као и у односу на прекршај због кога се дете кажњава.³³

²⁶ B. Shmueli (2007), op. cit., 70.

²⁷ Deana Pollard, "Banning Corporal Punishment: A Constitutional Analysis", *American University Law Review*, 2002, 52, 448-449.

²⁸ Carol Ember, Melvin Ember, "Explaining Corporal Punishment of Children: A Cross-Cultural Study", *American Anthropologist*, 107, 4/2005, 609.

²⁹ D. Orentlicher, op. cit., 178.

³⁰ Ibid, 180-181.

³¹ B. Shmueli (2007), op. cit., 58.

³² Kristin Collins Cope, "The Age of Discipline: The Relevance of Age to the Reasonableness of Corporal Punishment", *Law and Contemporary Problems*, 73, 2010, 168-170.

³³ D. Orentlicher, op. cit., 152.

У појединим федералним јединицама физичко кажњавање је допуштено и у образовним установама. Примера ради, на Флориди, физичко кажњавање се одређује као „умерена употреба физичке силе или физичког контакта од стране наставника или директора која је неопходна за очување дисциплине или за спровођење школских правила“.³⁴ Међутим, последњих неколико деценија дешавају се промене и у САД, будући да су 23 федералне јединице забраниле физичко кажњавање у школама.³⁵ Уколико се са нормативне равни преоријентишемо на праксу, може се запазити да су судови изразито толерантни према физичком кажњавању деце.³⁶ Родитељи се, по правилу, не кажњавају, изузев уколико је реч о тежим облицима повреда или злостављања деце. Према томе, деца не добијају заштиту све док физичко кажњавање не постане изузетно озбиљно или сурово.³⁷

Напослетку, бар када је о овом кратком упоредноправном осврту реч, канадски Кривични законик из 1985. године допушта родитељима да ударе дете у образовне сврхе, уколико су задовољени захтеви умерености и разумности.³⁸ Ово допуштење физичког кажњавања се односи и на учитеље у школи. У судској пракси је прецизирано да физичко кажњавање деце не сме бити последица љутње или беса, не сме се спроводити непромишљено или услед губитка контроле, и дете не сме бити угрожено или уплашено.³⁹ При доношењу одлуке судови разматрају све околности случаја (узраст детета, његово прихватање казне, спремност да учи на основу тога, озбиљност удараца, при чему ударци могу бити једино руком, а не и неким предметима или инструментима). Осетљиви делови тела, попут главе, не смеју бити ударани, а судови нису толерисали случајеве шутирања ногом и давлeње.⁴⁰ Међутим, имајући у виду непрецизност законског решења, у канадској литератури је посебно наглашавана неуједначеност праксе у поступању судова, која је подразумевала различито санкционисање приближно сличних случајева физичког кажњавања деце.⁴¹

Поступајући по жалби на одлуку Апелационог суда Онтарија Врховни суд Канаде је почетком 2004. године прецизирао правне стандарде умерености и разумности при физичком кажњавању деце које, при одлучивању, треба да следе сви нижи судови у држави.⁴² Првенствено, деца испод две

³⁴ Ibid, 150.

³⁵ J. Fuller, *op. cit.*, 13.

³⁶ D. Orentlicher, *op. cit.*, 148.

³⁷ Ibid, 153.

³⁸ Section 43 of the Criminal Code 1985 (“Protection of Persons in Authority”).

³⁹ B. Shmueli (2010), *op. cit.*, 284.

⁴⁰ Више о томе: B. Shmueli (2007), *op. cit.*, 74.

⁴¹ Ibid.

⁴² Canadian Foundation for Children, Youth and the Law v. Canada (Attorney General), [2004] 1 SCR 76, 2004 SCC 4 (CanLII).

година старости и деца старија од 12 година не могу бити физички кажњавања. Апсолутна забрана физичког кажњавања се односи и на децу са посебним потребама. Највише контроверзи је изазвало становиште Врховног суда Канаде према коме нема суштинских разлика између физичког кажњавања које спроводе родитељи и наставници. За суд је од пресудне важности једино сврха физичког кажњавања која мора бити усмерена у правцу образовања, а не ради спровођења казне ради ње саме. Треба апострофирати и то да је ова одлука изазвала изразито опречне ставове у јавности и да, при томе, није донета једногласно. Ипак, преовладао је породично-патерналистички приступ заснован на уверењу да деца имају потребу за атмосфером која одише сигурношћу, при чему су родитељи и наставници задужени за њихово образовање и дисциплиновање.⁴³ Према мањинском мишљењу судија, толерисање физичког кажњавања истовремено значи и игнорисање повреде достојанства деце, будући да се она претварају у грађане другог реда, и да то ствара праксу дискриминације по основу старосне доби. Уместо да држава заштити децу као посебно рањиву скупину друштва, она их практично доживљава као својину родитеља.⁴⁴ Но, с друге стране, у литератури је присутно и гледиште да овакав модел благог и умереног правног интервенисања у односима родитеља и деце има ту врлину да је флексибилан, јер допушта слободу акције правосудних органа уз разматрање свих околности случаја у мултикултуралним друштвима.⁴⁵

3. ДИСЦИПЛИНОВАЊЕ И(Л)И ЗЛОСТАВЉАЊЕ: СВРХОВИТОСТ И ЕФЕКТИ ФИЗИЧКОГ КАЖЊАВАЊА

По питању ефеката физичког кажњавања на развој деце, тј. односа бенедифита и потенцијалне штете од ове праксе, научна и стручна јавност су већ дуго подељене. Док неки истраживачи указују да је физичко кажњавање делотворно, у неким случајевима чак пожељно,⁴⁶ други закључују да је оно у најбољем случају неделотворно, а у најгорем штетно.⁴⁷ Ни новије мета-аналитичке студије нису сасвим утишале ову дебату, будући да су резултати

⁴³ B. Shmueli (2007), op. cit., 76.

⁴⁴ B. Shmueli (2010), op. cit., 286.

⁴⁵ B. Shmueli (2007), op. cit., 79.

⁴⁶ Вид. Diana Baumrind, "Necessary distinctions", *Psychological Inquiry*, 8, 2/1997, 176–182; Robert Larzelere, 2000, према: Elizabeth Thompson Gershoff, "Corporal Punishment by Parents and Associated Child Behaviors and Experiences: A Meta-Analytic and Theoretical Review", *Psychological Bulletin*, 128, 4/2002, 539–579.

⁴⁷ Вид. Hugh Lytton, "Physical punishment is a problem, whether conduct disorder is endogenous or not", *Psychological Inquiry*, 8, 3/1997, 211–214; Joan McCord, "On discipline", *Psychological Inquiry*, 8, 3/1997, 215–217.

до којих су дошли разнолики – док је у једнима утврђено да је физичко кажњавање углавном неефективно и штетно,⁴⁸ у другима се закључује да је умерено физичко кажњавање (које није учестало и не представља доминантну тактику дисциплиновања) у неким околностима делотворно,⁴⁹ док се у трећима утврђује да је физичко кажњавање повезано са когнитивним, емоционалним и бихевиоралним проблемима деце, премда је та повезаност слаба.⁵⁰

Примарна сврха физичког кажњавања је, у преовлађујућем броју случајева, заустављање неприхватљивог дететовог понашања, односно ефективно принуђивање детета на тренутну послушност. Но, циљеви телесног кажњавања детета се у овоме не исцрпљују. Њиме се, као и кажњавањем уопште, у крајњој линији циља на опште поправљање дететовог понашања, било кроз преображај утемељен на самоувиду и интернализацији друштвених норми и прихватљивих облика понашања, или кроз избегавање одређеног понашања чије су последице у виду телесне казне стављене детету у изглед.

Изазивање телесног бола као неминовне мере у поправљању понашања детета заснива се на две премисе: да је кажњавање једини делотворан (или најделотворнији) начин да се утиче на понашање детета, и да је страх од физичког бола једини ефективан (или најефективнији) коректив дететовог понашања. Кад не би постојали други начини социјализовања детета, па ни алтернативан ефективан начин кажњавања без деловања на телесни интегритет и изазивања страха од телесне казне, онда би се телесно кажњавање могло третирати као неизбежно. Уколико би телесно кажњавање било једини делотворан начин дисциплиновања у одређеним случајевима, могло би се узети да му родитељ или старатељ прибегава у нужди, примењујући га супсидијарно, као крајње средство. Но, када би физичко кажњавање било мера која се примењује као последње, а не и као прво средство избора, онда би академска расправа о овим питањима била сувишна. Ствари у реалности стоје друкчије, а на широко распрострањену праксу примене телесног кажњавања⁵¹ не утиче стање у погледу научних налаза о његовој учинковитости.

⁴⁸ E. T. Gershoff, Elizabeth Thompson Gershoff, Andrew Grogan-Kaylor, “Spanking and child outcomes: Old controversies and new meta-analyses”, *Journal of Family Psychology*, 30, 4/2016, 453-469.

⁴⁹ Robert Larzelere, Brett Kuhn, “Comparing child outcomes of physical punishment and alternative disciplinary tactics: A metaanalysis”, *Clinical Child and Family Psychology Review*, 8, 1/2005, 1-37.

⁵⁰ Christopher Ferguson, “Spanking, corporal punishment and negative longterm outcomes: A meta-analytic review of longitudinal studies”, *Clinical Psychology Review*, 33, 2013, 196-208; Elisabeth Oddone Paolucci, Claudio Violato, “A meta-analysis of the published research on the affective, cognitive, and behavioral effects of corporal punishment”, *The Journal of Psychology*, 138, 2014, 197-221.

⁵¹ Према новијим подацима Уницефа, у свету је око 80% деце изложено физичком кажњавању. UNICEF, *Hidden in plain sight: A statistical analysis of violence against children*.

Корективни учинак физичког кажњавања деце је у најмању руку дискутабилан, чему у прилог говоре резултати већине досадашњих истраживања, премда треба напоменути да је мета-анализом коју су спровели Ларзелер (Larzelere) и Кун (Kuhn) утврђено да се физичко кажњавање, примењено као крајње средство, показује ефективнијим од нефизичког кажњавања у случајевима дисциплиновања деце са дисруптивним бихевиоралним проблемима, укључујући антисоцијално и пркосно понашање.⁵² У истој студији се, пак, закључује да највећи број форми нефизичког кажњавања има сличне везе са исходима као и физичко кажњавање, али да су сви нефизичке форме кажњавања повезани са бољим исходима у поређењу са физичким кажњавањем које је оштро или које представља доминантну тактику дисциплиновања.⁵³

Мета-аналитичка студија коју је почетком прошле деценије спровела Гершоф (Gershoff), а којом је обухваћено 88 истраживања спроведених током претходних шездесетак година, показала је да се физичким кажњавањем постиже оно што, у већини случајева, и јесте његова примарна сврха – непосредно принуђивање детета на послушност, односно тренутно заустављање неприхватљивог понашања детета.⁵⁴ На другој страни, пак, физичко кажњавање је повезано са низом непожељних ефеката, укључујући ескалацију у физичко злостављање, антисоцијално и делинквентно понашање детета, проблеме менталног здравља и лош однос између родитеља и детета. Оштро телесно кажњавање је значајно повезано са адолесцентским депресивним симптомима, сниженом асертивношћу и израженим осећањем беспомоћности. Опажена је снажна тенденција да родитељи који су у детињству били телесно кажњавани примењују исту праксу и према својој деци, а искуство телесног кажњавања у детињству повећава ризик од примене насиља у партнерском односу у одраслом добу. До сличних налаза дошло се и у мета-анализи коју су недавно спровели Гершоф (Gershoff) и Грогенкејлор (Grogan-Kaylor). Физичко кажњавање се не показује ефективним у кориговању понашања, али је повезано са повишеном агресивношћу детета, упадљивијим антисоцијалним понашањем, екстернализованим и интернализованим проблемима, проблемима менталног здравља, негативнијим односима са родитељима, слабијом интернализацијом моралних норми, слабијим когнитивним способностима

New York 2014. У Србији, према резултатима студије „Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у Србији 2014 (MICS 5)“ коју је спровео Уницеф, 93% родитеља сматра да је физичко кажњавање непотребно примењивати у дисциплиновању деце, док је 16% деце до 14 година изјавило да је изложено физичком кажњавању као методу дисциплиновања. Републички завод за статистику и UNICEF, *Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u Srbiji 2014, i Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u romskim naseljima u Srbiji 2014, Glavni nalazi*. Beograd 2014.

⁵² R. Larzelere, B. Kuhn, op. cit., 25.

⁵³ Ibid, 28.

⁵⁴ E. T. Gershoff, op. cit., 544 и даље.

и сниженим самопоуздањем. Телесно кажњавање носи упадљив ризик од ескалације у физичко злостављање, и значајно је повезано са антисоцијалним понашањем и менталним проблемима у одраслом добу.⁵⁵

Премда су неке од мета-анализа којима се указује на штетне ефекте умереног физичког кажњавања трпеле критике због методолошких слабости,⁵⁶ оно око чега постоји консензус јесте да се физичким кажњавањем не постижу нарочити позитивни ефекти нити дугорочни васпитни циљеви у смислу поправљања понашања, будући да генерализовање прихватљивих бихевиоралних образаца захтева примену комплекснијих мера које подстичу интернализацију моралних норми и друштвених правила.⁵⁷ Штавише, емпиријски налази говоре да је телесно кажњавање повезано са сниженом интернализацијом моралних норми.⁵⁸ Иако се чини неспорним да би се без икакве штете физичко кажњавање могло заменити алтернативним тактикама дисциплиновања,⁵⁹ треба имати у виду да се ни нефизичке форме кажњавања не сматрају супериорним у подстицању позитивног развоја детета – васпитни домет кажњавања јесте (евентуална) инхибиција штетног понашања.⁶⁰

Инхибиција постигнута застрашењем детета телесном казном и његова послушност обично су краткорочне. Страх од телесне казне је недовољан да произведе дугорочне позитивне ефекте. Упркос томе, од примене физичког кажњавања се не одустаје, и чини се да се у рутинској пракси примене телесне казне од ње и не очекује толико да подстакне позитиван развој, колико да изазове генералан страх од ретрибуције и оног ко је спроводи.

Узвраћање детету непријатности или бола које је својим поступком нанело другима, да би „видело како је то“ или да би „запамтило“ да је одређено понашање неприхватљиво сећајући се бола који је уследио, прастара је тактика дисциплиновања која је дубоко укорењена у традицији будући да се веома дуго у прошлости третира као дужност оног ко је одговоран за подизање детета. Телесно кажњавање у функцији „узвраћања“ деци млађег предшколског узраста, по својој суштини би се могло третирати као непримерно, непотребно и штетно, ако кажњено дете није у стању да правилно повеже узрок и последице, да генерализује негативне ефекте одређеног понашања и да разуме шта је и због чега неприхватљиво у његовом понашању. Посебно је недопустиво континуирано застрашивање малог детета ради олакшавања дужног надзора над њим, које је пример окуптног злостављања.

⁵⁵ E. T. Gershoff, A. Grogan-Kaylor, op. cit., 463.

⁵⁶ Вид. Diana Baumrind, Robert Larzelere, Philip Cowan, Ordinary physical punishment: Is it harmful? Comment on Gershoff (2002), *Psychological Bulletin*, 128, 4/2002, 580-589.

⁵⁷ Joan Grusec, Jacqueline Goodnow, 1994, према: E. T. Gershoff, op. cit., 550.

⁵⁸ E. T. Gershoff, op. cit., 550.

⁵⁹ C. Ferguson, op. cit., 204.

⁶⁰ R. Larzelere, B. Kuhn, op. cit., 28.

У случају примене телесног кажњавања с циљем узвраћања према деци старијег предшколског или школског узраста, деци која су кадра не само да повежу узроке и последице, већ и да разумеју или назру концепт правде, намеће се питање да ли је nanoшење телесног бола неопходан облик „узвраћања“. Ако уистину „ништа друго не помаже“, ако ниједан други модел кажњавања не би довео до жељеног ефекта (инхибиције), извесно је да је таквој деци и њиховим родитељима потребна стручна помоћ у ношењу са развојним проблемима. Разумна опција и дужност родитеља у тој ситуацији била би да такву помоћ потражи, уместо да настави са применом или интензивира примену казне коју интуитивно доживљава као нужну, а која очигледно не доводи до жељених ефеката.

Најзад, не треба изоставити још један (ретрибутивни) циљ телесног кажњавања детета – узвраћање (обично у стању упадљиво повишеног афектног стања) због нелагоде и фрустрације родитеља или старатеља изазване дететовим одбијањем послушности. Телесно кажњавање детета, ма како да се објашњава и оправдава, неретко има карактер импулсивног љутитог узвраћања детету због пркошења родитељском ауторитету. Неспорно је да импулсивну примену телесног кажњавања, чија је тежишна сврха емоционално растерећење, при чему су батине обично праћене виком, вербалним застрашивањем или омаловажавањем детета, треба третирати као недопуштену, односно као облик злоупотребе моћи од стране родитеља или старатеља. Штетни ефекти импулсивног кажњавања посебно су драматични у случају деце млађег узраста, која обрасце понашања усвајају превасходно имитацијом. Дете, на узрасту када још увек није кадро да генерализује неприхватљивост конкретног властитог понашања, у стању је да научи да се на притисак негативних емоција и фрустрације уобичајено реагује физичком агресијом. Поврх тога, телесно кажњавање је за дете својеврсна показна вежба за учинковитост примењивања силе, при чему оно увиђа да позиција моћи одређује смер учинковите агресије. Зато ће нека деца код куће настојати да не разљуће импулсивног родитеља, али ће изван дома примењивати усвојени образац према онима који нису надмоћнији од њега (према другој деци, малим животињама итд.). Временом се тај бихевиорални модел може укоренити и дефинисати комуникацију са другима – у породици, вршњачким, касније и партнерским односима.

Ни тзв. инструментално физичко кажњавање, тј. кажњавање без упадљиво повишеног афекта, у поступку уобичајеног дисциплиновања детета према унапред установљеним правилима, није лишено негативних ефеката.⁶¹ Родитељ који у репертоару васпитних средстава нема супериорнијих избора од телесне казне, која од случаја до случаја варира само у мери, шаље јасну

⁶¹ E. T. Gershoff, *op. cit.*, 553.

поруку детету да ауторитет и моћ значе могућност да се повређује телесни интегритет другог (подређеног), те да је повреда телесног интегритета рутинска ствар и подразумевана компонента односа у којем постоји дисбаланс моћи. Дете у том случају не може разумети социјализацију друкчије него као непартиципативан, једносмеран и присилан процес: правила се посредством страха од казне „утерују у главу“ оном ко је подређен и немоћан, а казна је утолико делотворнија уколико садржи деградирајућу компоненту, попут казне изражене у одређеном броју удараца по телу.

Било импулсивно или инструментално, телесно кажњавање је у функцији одржавања анахроних културних норми о ауторитету и моћи. Уместо да се моћ и ауторитет новим нараштајима представљају као одговорност за изналагање правичних решења у интерперсоналним и социјалним односима и супериорност у вештинама решавања проблема, деци се, од узраста када мало тога разумеју, па до узраста када све могу добро разумети, приказују као привилегија спровођења властите воље и то применом оних начина који не захтевају никакво ангажовање и удубљивање у проблем и никакву супериорност сем физичке надмоћи. Ако је суштински циљ социјализације развијање способности код деце да своје потребе и жеље остварују на друштвено прихватљив начин, не повређујући психофизички интегритет и права других, онда се пажња академске јавности и креатора социјалних политика мора задржати на питању да ли је примена телесног кажњавања заиста у функцији тог циља.

4. ЗАВРШНИ ДИСКУРС

Допуштеност телесног кажњавања деце представља одступање од принципа неповредивости човековог телесног интегритета које мора бити оправдано. Уопште узев, телесно кажњавање би се могло сматрати оправданим и прихватљивим само ако је примењено с циљем дисциплиновања и васпитавања детета и ако је уз то нужно, а разумним само ако је подобно да произведе жељене, уз избегавање негативних последица. У светлу савремених научних сазнања о ефектима телесног кажњавања, оправдања за допуштеност телесног кажњавања деце нису убедљива и неупитна.

Две ствари се у овом моменту чине неспорним. Прва је да се допуштеност телесног кажњавања деце мора темељити на јасној и оправданој сврси која искључује емоционално растеређење родитеља или старатеља који је примењује. Друга је да би телесно кажњавање, због никакве или слабе делотворности, негативних ефеката које производи и ризика које носи, требало сузбијати као начин дисциплиновања деце. Да ли је најбољи пут ка том циљу законска забрана телесног кажњавања у друштву које не одликује развијена

свест о сврси и стварним ефектима телесне казне и у којем се ангажовање у дететовом правилном развоју често мери учесталосту његовог кажњавања, друго је питање.

Премда емпиријски налази о распрострањености физичког кажњавања деце у Европи указују да је раширеност ове праксе скоро двоструко већа у оним земљама у којима оно није забрањено,⁶² темељни заокрет у пракси дисциплиновања и социјализације деце може се очекивати не на основу самог увођења законске забране, већ онда када се створе сви предуслови за то – када дође до значајног подизања свести и оснаживања родитеља у владању родитељским вештинама и алтернативним методама дисциплиновања, односно развијања ефикасне мреже социјалне подршке деци, родитељима и старатељима суоченим са дечјим развојним проблемима. Питање да ли акценат на нужне и незаобилазне активности из репертоара социјалне превенције, едукације и подршке треба ставити пре увођења законске забране телесног кажњавања, паралелно с њом, након или независно од ње, заслужује посебну академску и стручну расправу. Околност да постоји интенција да се забрана телесног кажњавања деце у Србији предвиди грађанским законодавством наговештава одмерен приступ при решавању овог проблема, односно да је примарни мотив подизање свести о правима детета, а не кажњавање родитеља.

⁶² Nathalie duRivage *et al.*, “Parental use of corporal punishment in Europe: intersection between public health and policy”, *PLoS One*, 2015, 12; 10(2): e0118059, <https://www.pubfacts.com/detail/25674788/Parental-use-of-corporal-punishment-in-Europe-intersection-between-public-health-and-policy>, 14.01.2017.

Darko Z. Simović, Ph.D., Full Professor
Academy of Criminalistic and Police Studies
Belgrade
darko.simovic@kpa.edu.rs

Biljana Simeunović-Patić, Ph.D., Associate Professor
Academy of Criminalistic and Police Studies
Belgrade
biljana.sp@kpa.edu.rs

Contribution to the Discussion on the Banning of Corporal Punishment of Children

Abstract: *This paper discusses the arguments pro et contra banning of corporal punishment of children, in light of existing comparative legal solutions, experience from foreign countries and results of scientific research on the effects of this method of child discipline. According to the current state of knowledge, the fact that corporal punishment of children does not produce long-lasting positive changes in behavior, but likely produces several detrimental consequences; implies that this child discipline method should be abandoned and substituted by alternative ones. The experience of countries where the corporal punishment of children has been outlawed for decades tells us this may be achieved primarily through awareness raising activities and measures aimed at empowering parents and caregivers. A tendency to equate corporal punishment with physical abuse may turn out to be ineffective in suppression of inadequate child discipline practices if the focus of societal reaction is predominantly put on punishment and stigmatization of parents and caregivers instead on their proper training and empowering, and activities aimed at raising public awareness on the rights of children.*

Keywords: *corporal punishment of children, physical abuse, child discipline, corporal punishment ban.*

Датум пријема рада: 07.02.2017.